

Այս համառոտ նկարագրութիւնը ցոյց է տալիս որ շարժումը դեռ ևս նոր է սկըսուած երկպառակութիւնն ու թշնամութիւնը դեռ այնպէս չէ զօրացել, ինչպէս մի երկու տասնեակ տարի յետոյ եղաւ: Մխիթար հաւանօրէն բերանացի քարոզութեամբ ևս պէտք է մաքառած լինէր միտարների ազդեկործան շարժման դէմ: ապա թէ ոչ անհասկանալի կլինէր այն ամբաստանութիւնը, որ Պաղոնց անում է նորա անձի դէմ:

Մահուանից երեք տարի առաջ դարձեալ մի յիշատակութիւն ունինք նորա մասին. Դ. ցուցակի № 94 ձեռագրի մէջ Մխիթարի ծառերի վերջում գրուած յիշատակարանից երևում է, որ արտագրուած է Գրիգոր արեղայի համար պատրաստուած և հեղինակի մակագրութեամբ վաւերացրած օրինակից: Մխիթար № 94 ձեռագրի օրինակի մէջ մի փոքրիկ յիշատակարանով յայտնում է նախ իւր ծառերի գրութեան թիւը՝ 25, ապա աւելացնում է. «Իսկ յետոյ մակագրեալ եղև իմով ձեռամբ ի դէս քարտիս Գրիգորի արեղայի և սուտանուն կրօնաւորի ի թվի Հայոց 229, երորդի ի լուսազարդ անագատիս Մեծօփայ վանք առձայնելոյ, ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ Աստուածածնի: Նոյն յիշատակարանի բովանդակութիւնը կրկնուած է և № 1654 ձեռագրի մէջ Յիշատակարանի դժողաց հնազոյն օրինակին սորա վերնագրով, որի մէջ յիշուած է, թէ «գըրեցաւ սա ի ժամանակս նորին Մխիթար վարդապետի, որ ինքեան ձեռամբ ուղղեալ և յարգարեալ ճշմարիտ մակագրութեամբ, զոր մերոյն աչօք տեսեալ զնա և ի խնամս դրթոց նորին վայելեալք և իմանալի մտօք

յաստուածատուր իմաստից նորին ճաշակաւք»:

Նորա մահը հանդիպեցաւ 229=1337 թ. Հոռի ամսի իւնիս ուրբաթ ըստ Մկրտչի իսկ ըստ Դանիէլի նոյն թուի և նոյն ամսի ԴԵ. «յաւուր չորեքշաբաթի յետին բարեկենդանին» որ ըստ սարկաւագին է ի հինգն /'հհհհի և փետրվար ԺԱ: Առաջին տարբերութիւնը գուցէ յառաջ է եկել ձեռագիրների մէջ և է. տառերի շփոթութիւնից, իսկ օրերի տարբերութիւնը անշուշտ հեղինակներից է ծագում և հաւանական է, որ Մկրտչի տեղեկութիւնը աւելի ճիշդ լինի, որպէս ականատեսի և աշակերտի: Նա թաղուեցաւ Մեծօփայ վանքի հասարակաց գերեզմանատան մէջ, որ վանքի հայրաւային կողմն էր գտնուում:

Գ. Վ. Յովսէփեան:

ՊԵՏԱԲԵՐԹԻՆ ՀԵՐԵՍԻ ԵՒ ՀԱՄԲՈՑ ՄԵԹԹԵՐ ՎԵՐԳԵՊԵՏԻ.

Ամենայն ներահայեաց պատմութիւնք ասացեալ և շարադրեալ եղեն յաստուածայնոց ոմանց ի սրբոց հարցն և ի վարդապետացն առաջնոց և առնթեր նոցին յիշատակք նոցա մակագրեալ իցեն, թէ յորոց ազգաց իցեն և կամ յորմ աշխարհէ և յորում տեղումք և թէ յորպիսում ժամանակի խօսեցեալ և յարմարեալ իցեն աստուածայն բանք վարդապետութեան նոցա:

Երգ, կարենուր համարեցաք և մեք սակաւ ինչ զերանելի սուրբ հօրս մերոյ Միխայրայ տիեզերալոյս վարդապետի զսկիւզն և զկատարումն կենաց նորա ընդ գրով արկանել, թէ յորում

այս հանգանակը, որ տեղ տեղ տարբերութիւններ ունի ներկայ հաստատմէից. բ) Երբութեան Գձ շարահանից մի առն. Արարիչ արարածոց Քրիստոս, այսաւր ի խաչին բեկեռեցաք և զինուորն գեղարդեամբ յարձակեալ զկողքո խոցեաց Տէր Կստուած... գ) Վկայութիւններ և բառացի քաղաքներ կան Պետրոս Եզրիպտոցու և Ալեքիոսի թղթակցութիւններից. այս վերջին կէտի համար նշանակութիւն ունի և 15 ծառերից Բ.-ը:

* Մի դար յետոյ՝ ՊԶԳ=1435 թ. Թովմա Մեծօփեցին մի յիշատակարանի մէջ (№ 1403) յիշում է Մխիթարի դամբարանը Մեծօփայ վանքի նշանաւորագոյն վարդապետների հետ. «Արդ գրեցաւ գիրս յերկիրս Քաջբերունեաց, յանապատիս Աստուածածնի, առ դամբարանի բրիտառնեալ վարդապետացն սրբոց Աստուածատու և Միխայրայ Մոփսիս»:

ժամանակի էր, և առ ո՞վ վարժեցու և ո՞չք էին ուսումնակիցը տրին և թէ որպէ՛ս զժամանակս միջին հասակին եկաց և թէ որպիսի՝ քաջութեամբ և արիւթեամբ զընթացս իւր կատարեաց:

Ի թագաւորութեանն աղգին նետողաց Խարաւնդին և որդւոյ իւրոյ Բաւապիտի ամբարշտաց և հալածչաց և ի թագաւորութեանն Հայոց յաշխարհին Կիլիկիոց Օշնի և որդւոյ նորին Լևոնի և ի կաթուղիոսութեան Տէր Յակոբու Անաւրդեցոյ, իսկ յաւաքնորդութիւն ակաւոյն Աթթամարոյ Տիւանն Զարարիայ:

Արդ, ի այցաւ ժամանակս էր երկու երանեալ սուրբ հայքս մեր և առաւածաշորհ մեծ վարդապետս Մխիթար, գոյով ի դաւաւէն Քաջբերունեաց, ի զեղջէ Կերմանեց, որդի բազմաշտ ծնողաց: Եւ ի վախճանիլ հօր և մօր իւրոյ՝ աւմուտեալ երանելիս Մխիթար պատանի իւր տաճարմեայ աւելի ինչ կամ պակաս և ընկալեալ զսա կրօնաւոր ոմն աղգահան նորին, որոյ անուն Անդրէաս կոչեցեալ և ուսուցեալ նմա զիր և զպրութիւն: Բայց նա ոչ ըստ օրինակի մանկանց յաշխարհական իրս և ի զբօսանս պարապեալ, այլ կարի յոյժ մտադիւրութեամբ և յօժարութեամբ ընթեռնելոյ գտաւր զիր, և մինչդեռ անկատար գոյով ի հասակ մարմնոյ, ժամանէ յիմաստուն և անախտական եպիսկոպոսն տէր Խաչատուր հայեցեալ ընդ նորս ամենաշնորհ աջորդութիւնն՝ ձեռնադրէ զնա քահանայ:

Իսկ նա՛ ըստ տուեցելոյ նմա իմաստութեանն՝ սկիզբն առնէ առաւածաշունչ գրոց կրթութեան, ուստի բարբոցեալ եղև ի նմա հուր առաւածային սիրոյն և ոչ կարէր հանգչել. զոր և ինքն իսկ պատմեաց մեղ, և եռալը հոգի նորա ի նմա և խնդրէր ուսուցիչ և վարդապետ, զի վարժեցել նորօք, զի յայնմ ժամանակի ոչ գոյր վարդապետ յերկիրն Քաջբերունեաց: Եւ նա վասն տղայական հասակին և անկատար գոյոյն պատկառէր ևս ուրեք երթալ, զի զեռ ևս մուրօք ոչ ևս էին բուսեալ յերեսս նորա: Եւ քաջալերեալ ուսումնակցաց իւրոց՝ որոց անուանքն Սեփաննոս և Յովնաննիս կոչեցեալ, զորս և յիշէ ի սոյն մատենի, և առաջնորդ առեալ զՀոգին սուրբ, գնայ յԱրարատեան գաւառ ի գերադասութեան Ըմենայն Հայոց, ի մայրն հաւատոյ և ի գլուխն ամենայն եկեղեցեաց Հայկազանց, յորում էջ Ողբին Միսթին և սոկի ուսումնն բոխեաց զսանդարտաւոր անգնդոց, և սնդ սղջանեալ սուրբ տեղեացն և անտի զնացեալ ի գաւառն կոչեցեալ Սայցմօր, ի վանսն որ այժմկոչ ի Յլամօր սո գերակատար և սուրբ վարդապետն Ներսէս և կացեալ անդ ընդ նմա ամս երեք:

Եայնժամ զան հասաննն անդ ուսումնակիցը սորա, զորս վերադոյն առացաւ: Եայնժամ երանելիս Մխիթար յոյժ ուրախ եղև ի զպալնակեաց իւրոց և լինել նմա օգնական և լծակից յամենայն գործս բարութեան և ի հարցաբնութիւնս Աստուածաշունչ մատենից: Վասն զի ի հարցաբնութեանց անախ ոչ միայն առաւածալին խորք խնաստիցն յայանեալ երեւիս, այլ առաւել ևս ի միտս և ի հոգիս հաստատեալ և մեացեալ լինին, զի ուր ոչ է բնութիւն, և ոչ կատարեալ իմաստութիւն:

Իսկ սուրբ վարդապետն ներսէս մեծաջան ճղնութեամբ և բարի վարուր մահուամբ փոխի առ Քրիստոս և յաջորդէ զաթոռ վարդապետութեան նորա Եսայիաս աշակերտ նորին, և սորա վարժեցան նովա զամս բազումս: Բայց երանելիս Մխիթար գերադոյն գոյով քան զամենեւեան յիմաստս գիտութեան, ուսեալ զին և զնոր կտակարանս և յոյժ հմուտ եղեալ փիլիսոփեականն արհեստից, և քան զյորունս գերազանցեալ շնորհօք գիտութեան և եղեալ ի սրտի իւրում հեռանալ յաշխարհէ և առանձնորդան կեանս ստանալ և ոչ վարդապետական անուամբ ճոխանալ: Եւ մեր զայստիկ ի նմանէ տեղեկացեալ զխացաւ: Եւ գալ ի գաւառ իւր և այնպէս կացեալ աւուրս ինչ, և պատահեալ նմա վարդապետ ոմն Թարգոս անուն, և գտեալ զնա ընդունարան առաւածային իմաստութեանն և հարկեցուցեալ զնա խրատելով և աղաչանօք, սոյն նմա հրաման վարդապետել ի մէջ եկեղեցոյս զբանն կենաց: Բայց սա կացեալ սակաւ ժամանակս և ոչ հաճեալ ընդ եղեալ իրն, զի ոչ է պարտ և իրաւացի, առէ, առ այլ ամանս վարժել և յայլոյ ումեմնէ վարդապետական հրաման ընդունել: Երթայ գործեալ առ մեծ վարժապետն Եսայիաս և ընկալեալ ի նմանէ վարդապետական հրաման և գործեալ գայ ի բնական գաւառն իւր յերկիրն Քաջբերունեաց և մեծապայծառ պատուեալ ի քաղաքացեացն Արճիշոյ և ի գաւառականացն յաղաղս լուսախալ իմաստութեան նորա: Քանզի լուսաւորէր զամենեւեան բանի վարդապետութեան իւրոյ և հայբարար մխիթարէր զեկեալսն առ ինքն ուղղելով զամենեւեան ի գործս բարութեան: Եւ բնակութիւն իւր արարեալ զեկեղեցիայեղ և զառաւածալեան անապատն, որոց անուն Միծոխոյ վանս առնայիւր, և անդ զաղարեալ զամենայն առաւել կենաց իւրոց, հրաժարեալ յամենայն կեցողութեան պատրուական կրօն և զարդարեալ ամենայն առաքինութեամբ և գործովք բարեաց: Եւ առաւել զաղորմածութեանէ բուռն հարեալ, որ առօտար և պանդուխտս, զի զվաստակս ձեռաց իւրոց և զոր ինչ յայոց շահեալ լինէր, զամեն-

նայն աղքատաց և փրօտելաց բաշխէր: Զի յոյժ վարժ գոյով և ի ծաղկազարդ նկարակերտութիւնս զրոյց, զի հայր որոյց և դատաւոր այրեաց եղեալ ըստ մարդաբէին ի մերումն ժամանակի:

Եւ արդ ի ժամանակս սօրին բարեբարւոյ և աստուածասիրի անձին յամենայն անդիս կուսութիւնս յարդեալ պատուեցաւ և բազումք ի նախանձ աստուածպաշտութեանս այսորիկ կոչեցան սրբութեամբ և մաքրութեամբ, զանձինս իրեանց բնծայեցին Քրիստոսի և արժանաւորք եղեն միւլց առաքաւոր երկնաւոր փեսային: Եւ յերկնային վտակաց արեւալ և առաքելաշնորհ եղեալ և աղօթիք և խնդրածովք սկիզբն արարեալ աստուածային մատենիս այսորիկ և աւարտեալ հաւաքեաց զսա վկայութեամբ աստուածաշունչ մատենից, խափեցաւ ճառս տան և հինգ: Եւ հնգէտառան ճառիւքս այսոքիւք բովանդակեաց զամենայն բարեգործութիւնս և զմատոտ գիտութեան իրեն զբուրատան վայելուչ զանապսն ծաղկօք զարգարեալ առ ի յօգուտ և ի շահ ուսումնասիրեաց մանկանց սրբոյ եկեղեցւոյ: Ունիմք և արաւոյ սորին այլ ևս բանք երանելոյս արարեալ զմեկնութիւն երեքին թղթոցն կաթողիկեայց սուրբ և աստուածաբան աւետարանչին Յովհաննու: Ընդ նոսն և զմեկնութիւն հանգստեանն նորին Յովհաննու աւետարանչի: Ունիմք և խօսս նորա ի վերայ տօմարի շարաքարոյն Լեւնի մեկնապէս եղեալ ըստ իւրոյ արժանաւորութեանն:

Զայստիկ յեկեղեցի Քրիստոսի թողեալ յիշատակ յետ իւր կենդանի և ինքն գնաց ի միշտ կենդանեաց բազալն անմահից, որում տենչալիս փափաղեաց հազով տեսանել զընթաց անձառելի և ուրախանալ յաւէտ խանդակաթ սիրովն Յիսուսի: յոյժ բազութեամբ զընթացս իւր կատարեալ արեւորեալ լի աւուրք: Եւ մերձ ի վախճանն իւր պատմեաց մեզ տեսութիւնք երազոյ, որ զհանգիստն իւր գուշակէին:

«Տեսանէի» ասէ, յանուրջս գիշերոյ՝ զի էի յեղր գետոյ միոյ, և զետն յորդեալ գայր ահադին և ունէր ի վերայ ինքեան խնձոր մի ոսկի մեծ և զեղեցիկ. և բազում անդամ ջանացայ հանել զնա և ոչ կարացի: Եւ յետ ոսկաւ աւուրց ասէ. «Տեսանէի յերազի» զի ըստ որոյն Յաիովբայ սանդուղք եղեալ էր յերկրէ յերկինս և բազումք ելանէին քնդ նոյն և ես քնդ նոսա: Եւ զարձեալ այլ ևս տեսութիւն անըջական երազոյ, զոր պատմեաց առ ի զուարճութիւն և հաստատութիւն յուսոյ ամենայն հաւատացելոց: «Տեսանէի» զի ամենայն աղքդ քրիստանէից լաւ ունէին բարձեալ ի ձեռս իւրեանց և հոր-

դան տուեալ խուռն յարեւոյ ընթանային ի հանգիստումն երկնաւոր փեսային Քրիստոսի, որոց և զիս առեալ քնդ իւրեանս տանէին:

Եւ յետ այսորիկ փոխի մահումք առ Քրիստոս ի թուականութեանս 229. յամենան Հոռի Իէ, յաւուր ուրբաթու, որոյ և պատուական մարմինն եղեալ կայ ի նոյն վանս Մեծոփոյ քնդ հասարակաց գերեզմանն որ է ի հարաւոյ կողմանէ անապատին ի փառօ Քրիստոսի, Աստուծոյ մերոյ:

ԶՍտեփաննոս վարդապետ զհոգեւոր հարազատ նորին և զանարժան Մկրտիչ, որ շարադրեցի զտակաւ պատմութիւնն, պաղատանս վերնծանել, յիշել զմեզ առ Տէր Յիսուս Քրիստոս, իրեթէ ներումն յանցանաց և թողութիւն մեղաց արացէ Քրիստոս Աստուած մեր, որում փառք և երկրպագութիւն քնդ Հօր և սուրբ Հոգւոյն յաւիտեանս Ամէն:

— ԶՄովսէս լցեալս ամենայն անօրէնութեամբ աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս:

